

L'ALT URGELL I EL CATALÀ OCCIDENTAL NAIXENT

1. EL CATALÀ PRIMITIU DE L'ALT URGELL

1. PROPÒSIT

El nostre propòsit ací és d'acostar-nos a una coneixença històrico-lingüística més aprofundida i més sistemàtica de les terres originàries del català occidental. No cal dir que no es tracta pas de contraposar la realitat primitiva del català occidental a la del català oriental, com si haguéssim d'establir una llista de mèrits, respecte a llurs aportacions a la formació de la llengua. Res més lluny de les meves intencions, doncs, que insinuar una mena d'emulació de la Seu d'Urgell o Castellbò respecte a Ripoll o Besalú, per dir-ho, com a exemple, amb dos parells de noms típics de la puixança eclesiàstica i comtal de cada cantó. La veritat és que, com ja era d'esperar, tots els fogars culturals de la difícil època dels començos hi són, a l'hora de fomentar i propagar el saber, i, així, la incipient llengua catalana és, en el sentit d'instrument en curs de poliment i d'adequació a les comeses que li seran destinades, obra de tots els qui en comparteixen l'ús quotidià i de moment encara tan tosc.

Atès que l'Alt Urgell fou una terra afortunada quant a documents antics que ens n'han pervingut, a desgrat de totes les vicissituds adverses de la història, avui voldria examinar un xic la llen-

gua de la qual els dits documents són testimoni. La llengua catalana, és clar; segons els testimonis de les terres occidentals, emperò. Comesa ericada d'obstacles, certament, però estimulant, de cara, com deia, a una coneixença més aprofundida i més sistemàtica de l'aportació de les terres occidentals a la constitució, al desenvolupament i a la plenitud de la llengua catalana.

2. ELS MATERIALS. DIFICULTATS I LIMITACIONS DEL PRESENT ESTUDI

Si bé és cert que encara tenim pocs treballs de síntesi de les èpoques de formació, que donin raó dels primers balbuzeigs del novell romanç català, no deixem de posseir-ne abundoses dades documentals, des dels aplecs d'Alart, Miret i Sans i Pere Pujo' fins a l'antologia de Paul Russell-Gebbett, la tesi de llicenciatura de Maria Brossa, i, en conjunt, la revifalla actual d'interès per l'època d'orígens.¹ Tanmateix, davant la necessitat de partir, ací, d'uns

1. Els repertoris són ben coneguts: 1) J. B. ALART, *Documents sur la langue catalane des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne* (Paris 1881), RLR, del vol. III (1872) a l'XI (1877). 2) J. MIRET I SANS, *El més antig text literari escrit en català, precedit per una colecció de documents dels segles XI, XII i XIII*, «Revista de Bibliografia Catalana», IV (Barcelona 1904); íd., *Documents en langue catalane (haute vallée du Segre, XI-XII siècles)*, «Revue Hispanique», XIX (Paris 1908); íd., *Patrius Sermo. Documents en català vulgar del temps del rei en Jaume I*, «Primer Congrès Internacional de la Llengua Catalana, octubre de 1906» (Barcelona 1908); íd., *Aplech de documents dels segles XI y XII per a l'estudi de la llengua catalana*, BRABLB, VI (Barcelona 1912); íd., *Pro sermone plebeico*, íbid., VII (1913); *Antics documents de llengua catalana i re-impressió de les Homilies d'Organyà* (Barcelona 1915). 3) PERE PUJOL, *Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII procedents del bisbat de la Seu d'Urgell* (Barcelona 1913). 4) PAUL RUSSELL-GEBBETT, *Mossèn Pere Pujol's «Documents en vulgar dels segles XI, XII i XIII ... (Barcelona 1913)»: a partial retranscription and commentary*, «Studies in Medieval Literature and Languages in memory of Frederick Whitehead», ed. W. Rothwell et al. (Manchester University Press 1973), 257-277; íd., *Mediaeval Catalan Linguistic Texts* (Oxford 1965) [abreujat ací: MCLT]. Darrerament tenim els *Materials per a l'estudi del català preliterari*, per MARIA BROSSA I ALAVEDRA

exemples concrets, per a poder esmentar-los a tall de reforç de diverses afirmacions, m'he decidit per un reduït nombre de textos publicats per Russell-Gebbett.²

Quant a les dificultats del meu intent, no cal dir que són enormes; són, però, tan habituals i, en conseqüència, tan conegudes,

(tesi de llicenciatura a la Universitat de Barcelona, juny de 1977). Es tracta d'un treball elaborat damunt una col·lecció de documents de la Seu d'Urgell del segle XII, importantíssim per a la coneixença de la formació de la llengua. Els dits documents són en llatí, vull dir intencionalment escrits en llatí. Afortunadament forneixen bon nombre de mots solts en català: *boschs, blad, segle*, etc., alguns conjunts breus de mots: *guerra sabuda* (any 1188) (p. 224), *quarters de moltó* (a. 1178) (p. 210), *fogaces de pa de forment* (a. 1178) (p. 210), *ad ipso roure gros* (a. 1150) (p. 178), i àdhuc veritables frases en romanç, si bé això ja molt més rarament: «et I hort de ipsa font aval qui regar-se puxe, qui siat bonum in log avinent, et unes cases intus villa de Espluga» (a. 1150) (p. 178). Conté, de més a més, una quantitat extraordinària de noms de lloc, i, com sempre, la sintaxi hi és romànica del tot.

2. De moment, vaig prendre en consideració els documents nùms. 4, 8, 14, 15 (10), 15 (11), 18, 20 i 21 dels *MCLT*. Després, però, en vaig excloure el nùm. 4 («Gifts of the Monastery of Ovarra to Ramon, count of Ribagorça», circa 960) i el nùm. 20 (les *Homilies d'Organyà*, fi del s. XII-com. del s. XIII). Aquell, pel seu contingut massa predominantment llatí; aquest, pel seu caràcter massa culte, que el situa en un registre altre que el dels restants documents retinguts, a través dels quals jo pretenia d'acostar-me a la llengua popular de cada contrada. M'he basat, doncs, per a les interpretacions lingüístiques i per a l'exemplificació, en els següents documents de Russell-Gebbett: 1) nùm. 8: «Dispute concerning the limits of Guissona and Ribelles» (anys 1036-1079); 2) nùm. 14: «Grievances of Guitart Isarn, Lord of Caboet» (anys 1080-1095); 3) nùm. 15 (10): «Feudal Documents», 10 (any 1107) (hi són citats, entre d'altres: Josa, Orsera, Gosal); 4) nùm. 15 (11): «Feudal Documents», 11 (any 1131) (hi són citats, entre d'altres: Orsera, Josa); 5) nùm. 18: «Grievances of the men of Sant Pere d'Escales and of Hostafrancs» (segle XII); 6) nùm. 21: «Abuses committed in Lleida by Petrus de Lobeira» (fi del s. XII-com. del segle XIII). Tots aquests documents, que havien estat editats per diversos historiadors (J. Miret i Sans, Pere Pujol, Ramon d'Abadal — vegeu-ne, per a cada cas, la referència als *MCLT*), foren revisats pel mateix Paul Russell-Gebbett. Respecte a les *Homilies d'Organyà*, n'existeixen, com és sabut, edicions de Miret i Sans, A. Grieria, M. Molho i Joan Coromines. No m'he basat, en canvi, si no és per a comparacions i referències, en els documents de Maria Brossa, per ésser escrits intencionalment en llatí, com deia a la nota anterior.

que no m'hauré d'esgargamellar a proclamar-les. D'antuvi, costa qui-sap-lo de destriar la llengua — llatí o romanç — de molts dels testimonis escrits a l'època arcaica, si amb el destriament volem endevinar la intenció de produir-se en una llengua o en l'altra, per part de qui escrivia. Ningú no ignora que quan hom es decideix o aconsegueix d'escriure en romanç, fa segles que aquest és la llengua parlada habitual. Avui a casa nostra toquem adés adés amb una exemplificació colpidora d'aquesta realitat sociolingüística, amb les nombroses persones que parlen català, però que no *poden* escriure sinó en castellà, l'única llengua escrita de cultura que coneixen.

Un altre destriament desitjat, que qualificaríem àdhuc d'indispensable, però que sovint només és una quimera, és de distingir, dins un text escrit en romanç, allò que és del copista i allò que és de la realitat lingüística que ell expressa i que teòricament ell no fa més que posar per escrit. I això, començant pels casos de distracció material: quan llegim *podstat* en un document de la fi del segle XI (*MCLT*, 14, 22), ens sentim plenament convençuts que qui escriví el mot s'havia oblidat de posar-hi la *e*, com escau al derivat de *POTESTATE(M)*. No cal dir que aquesta constatació limita molt el marge de credibilitat que podem concedir als testimonis gràfics de l'època arcaica. ¿No haurem de procedir, doncs, amb una cautela il·limitada, i no extreure mai conclusions tallants pel fet de trobar — o de no trobar — una grafia determinada dins un mot, potser fruit d'un error material, abans d'eleva la dita constatació a una veritable llei general?

Però hi ha més encara. Com que els qui escriuen són relativament cultes, sempre tenim dubtes seriosos que el text que ells han redactat no hagi estat recreat per ells, malgrat que tinguessin al davant la persona que atorgava el document, la qual, analfabeta, els en dictava el contingut. Aquests dubtes adquireixen una vigoria especial davant la intercalació de trossos en llatí en el decurs d'un text en romanç, que prendrem més avall (§ 5, *b*).

Respecte a les limitacions del treball que ara enceto, haig de dir que aquestes són tan remarcables, que n'han alterat granment el contingut que jo, illús, havia somniat d'atribuir-li, i de vegades em demano si ja no hauria hagut de deixar-ho entendre al mateix

títol, per simples raons d'honestedat científica. Aspiràvem a acostar-nos al català *occidental* primitiu, ço és a assajar-ne una mena de caracterització, que ens el diferenciés de l'*oriental*. La veritat és, emperò, que trobem més una llengua *arcaica* (amb trets molt universals, dins el domini lingüístic total) que no pas una llengua *dialectal* (amb trets separadors i ensembles singularitzadors dels parlars occidentals i dels parlars orientals). Tothom sap que això no és pas cap descoberta d'avui, i que és amb prou feines i treballs que n'aïllem algunes característiques, que, altrament, no solen ésser de les que avui tenim per més decisives dins els dos grans grups dialectals de la llengua.

En tot cas, i això resumeix amb tanta precisió com modèstia la situació, podrem parlar amb més fonament i amb més seguretat dels factors històrics del català oriental i del català occidental, que no pas de les mostres lingüístiques primerenques de totes dues grans modalitats.

2. LA LLENGUA VULGAR DE L'ALT URGELL, PARLAR ROMÀNIC

3. LA LLENGUA DELS DOCUMENTS PRIMITIUS

No penso, naturalment, en la llengua d'ús més estès, en la seva modalitat escrita, als segles x, xi i xii, que era, com tothom sap, el llatí. Tanmateix un llatí que reflectia, tant en el vocabulari com en l'estructura gramatical, una altra llengua, la que de fet informava la mentalitat i emplenava la boca d'aquells qui amb prou feines si la sabien dissimular, vestint-la amb l'indument formal d'un llatí empobrit i defectuós, el que hom adquiria als escassos i fràgils fogars d'ensenyament que existien. Això no obstant, i sense negar el valor inestimable que aquest llatí té en tant que font de coneixença del romanç que el compromet (perquè s'hi manifesta), la intenció dels qui l'empraven era, justament, d'expressar-se en llatí.

Penso, en canvi, en els documents i altres testimonis lingüístics escrits volgudament en romanç, és a dir amb la intenció d'escriure

«diferent» del llatí. La voluntat d'escriure en llatí o en romanç és un tema suggeridor fora mesura, pràcticament no encetat entre nosaltres, per al qual la sociolingüística moderna disposa d'informacions valuoses i de mètodes aplicables. I bé, la primera afirmació que podem fer davant la llengua vulgar que ens retransmeten els documents antics del nord-oest de Catalunya és que és un parlar romànic.

Si es tracta d'un parlar romànic, la base n'ha d'ésser el llatí vulgar. I, en efecte, l'element llatí és el fonamental d'aquest difícil llenguatge dels documents antics. Ho palesa l'elevat percentatge de mots d'origen llatí que hi enregistrem, tant entre els portadors de significat, com entre els elements gramaticals. En podríem presentar abundosos exemples, però ho reduiré a poc més d'una dotzena: la llengua que empra amb naturalitat *cavaler* (MCLT, 14, 12), *molins* (MCLT, 18, 12), *fam* (MCLT, 18, 21), *bous* (MCLT, 18, 29), *rei* (MCLT, 21, 27), *ociure* (MCLT, 18, 42), *faxia* (de FACIEBAT) (MCLT, 21, 2), i, entre els elements d'indole gramatical, *ab* (d'APUD) (MCLT, 14, 6), *sus* (de SURSUM) (MCLT, 18, 35), *de* (MCLT, 18, 27), *o* (d'HOC) (MCLT, 21, 43), *ne* (d'INDE) (MCLT, 21, 63), *y o i* (d'IBI) (MCLT, 8, 4 i 9) o bé el grup de pronoms àtons *li-o* (d'ILLI + HOC) (MCLT, 8, 10) no hi ha dubte que proclama ella mateixa la seva filiació romànica. I això, que hom pot constatar fàcilment en els exemples fornits, es repeteix dotzenes i dotzenes de vegades. El parlar del nord-oest de Catalunya és un parlar romànic.

4. CONTINGUTS DELS TEXTOS PRIMITIUS

Com he dit abans (§ 2, nota 2), si, de moment, havia pres en consideració vuit documents, per a extreure'n dades lingüístiques i exemples per a la present exposició, després vaig reduir els materials als sis documents que podien fornir la millor informació sobre el tipus de llengua més genuí.

El contingut d'aquests documents, en el fons sempre de naturalesa jurídica, pot ésser dividit en dues meitats: els documents

que relaten actes formals i els que són veritables reports sobre comportaments.

Els primers (núms. 8, 15 (10) i 15 (11) dels *MCLT*) presenten unes dissensions quant als límits de Guissona i Ribelles, en les quals hom preveu una solució per la via d'acció armada, i les accions que s'haurien d'emprendre segons quin en fos el desenllaç (núm. 8). O bé són juraments de fidelitat, segons els usos feudals, amb expressió dels béns que hi resten involucrats (núm. 15-10), àdhuc de les persones afectades i de llur seguretat i integritat física (núm. 15-11). Bé que n'han estat recollits textos d'un estil més aviat àgil, no deixen, però, de pagar el tribut al llenguatge de les fórmules més o menys estereotipades.

Els segons (núms. 14, 18 i 21 dels *MCLT*) contenen fets esdevinguts, i retraten un tipus de llengua més autèntic, més espontani. Ultra la frescor del llenguatge viu, posseeixen més riquesa i més varietat, tant en la frase com en el vocabulari. Es tracta, en tots tres documents, de queixes, reclamacions i denúncies davant violacions de drets, malifetes comeses, incompliments de la paraula donada, malversacions de béns, vexacions diverses, destruccions a gratient de coses d'altri, etc. Atès que hom explica amb un cert detall les accions denunciades, hi endevinem uns aspectes de la vida corrent a les comarques pirinenques entre la fi del segle XI i el començ del segle XIII. Des del punt de vista estilístic, el relat hi és colpidor pel seu realisme i per la crua menció d'abusos concrets, atribuïts sense ambages a persones esmentades per llurs noms. Mirats des de l'angle de la llengua, aquests documents són un testimoni extraordinari de la pronúncia (a través de les grafies), de la morfosintaxi i del lèxic de l'època d'origens de la llengua catalana.

5. CARACTERÍSTIQUES DE LA LLENGUA PRIMITIVA

Si la filiació romànica de la llengua dels documents que ara ens ocupen és indubtable (§ 3), la impressió general que en produeix la lectura pot xifrar-se entorn d'algunes característiques. Ara paratem esment en dues d'elles.

a) La primera: que la llengua dels dits documents en bon nombre d'ocasions es mostra més a prop de qualsevol altra llengua romànica que del mateix català en les seves solucions actuals. Res de més natural: com més enllà ens remuntem en la formació i en el desenvolupament de les llengües romàniques, més ens acostem al tronc comú del qual totes provenen, i això fa que, tot just iniciat el procés de singularització de cadascuna (ço és abans d'aconseguir cap d'elles la fesomia definitiva mitjançant la qual avui les identifiquem), no sigui gens estrany de trobar arreu trets idiomàtics que, segles després, seran típics, o qui sap si exclusius i tot, d'una sola llengua. Així, els nostres documents primitius contenen, entre d'altres, les solucions lingüístiques següents, que més tost ens suggeririen de relacionar-les amb terres de la Romània altres que les catalanes, sovint prou allunyades d'aquestes (i sense que això vulgui dir que les dites solucions, avui forasteres a l'estructura del català, no es vagin arrossegar en textos catalans més ençà de l'època arcaica i no les enregistrem, en alguns casos, fins força posteriorment).

Els derivats romànics del llatí EPISCOPUS solen sonoritzar la segona -p- intervocàlica, o bé aquesta hi desapareix. En alguns casos, però, la -p- s'hi manté sense sonoritzar, com ocorre en castellà («obispo»), i aquesta solució és també enregistrada en català arcaic: *bispe* (MCLT, 18, 2). També el cat. ant. *sub* (amb el significat de 'vaig saber') (MCLT, 14, 35) fa pensar en el pretèrit castellà (cast. ant. «sopo», «supo», després uniformat en «supo»). És sabut que, davant els participis llatins en -ĪTU (amb I breu), en llatí vulgar anaren estenenent-se els participis en -ŪTU, que acabaren consolidats a la Gallo-romània, i així mateix en català i en italià, etc. Per això sorprèn de trobar el participi cat. ant. *sabida* (en comptes de *sabuda*) (MCLT, 21, 1), que és més afí amb la resta de la Península Ibèrica. Encara: el cat. ant. *solver* (MCLT, 21, 14), si ha de dur l'accent damunt la *e*, suposaria un canvi de conjugació (de la tercera llatina: SOLVĒRE, a la segona: SOLVĒRE) que explica, entre d'altres, la solució del castellà modern: «(ab)solver», i que, per tant, s'aparta del resultat modern del català: *(ab)soldre* (i del francès: «(ab)soudre»). Si la dita forma s'ha de llegir amb l'accent da-

munt la *o* (*sòlver*), l'afinitat amb el castellà es reduiria a la conservació de la síl·laba postònica (*-ve-*), que, en canvi, desapareix en català: SOL(VE)RE — *sol-re* — (*ab*)*sol(d)re* (com en francès).

Mirant ara cap al gallo-romànic, el pretèrit del cat. ant. *pris* (amb el significat de 'vaig prendre') (*MCLT*, 14, 22), que no arrelà definitivament entre nosaltres, coincidia en canvi amb solucions que hom ha mantingut fora del nostre domini lingüístic (com és en francès, per exemple). O bé: els adverbis de comparació derivats de MELIUS i PEIUS, que eren, en català antic, *mils* (*MCLT*, 14, 19), i *pis* (*MCLT*, 18, 10) (i que avui el català ha substituït pels representants dels adjectius comparatius corresponents: *millor* i *pitjor*, respectivament), s'han conservat en gallo-romànic (cf. fr. «mieux», «pis»).

Altres exemples ens permeten de referir-nos ara a la Romània oriental. Penso en el tractament de les intertòniques. El català antic *solidà* (forma de perfet que avui seria *soldà*, del verb *soldar*) (*MCLT*, 14, 37) mostra un tractament que avui no és tingut per genuí, en català, si doncs no es tracta de mots més o menys savis, els quals, aleshores, ja no és rar que no hagin vist perdre's la vocal intertònica. Un darrer exemple, que per a mi és il·lustrador al màxim. Als documents arcaics catalans apareix un cas insòlit de conservació de la vocal postònica, del tot aliè a la fonètica evolutiva del català: *pòbol* (*MCLT*, 21, 4). En allò que pertoca al vocalisme, aquesta solució és italianitzant (cf. ital. «popolo» — no dic res de la *-p-*, mantinguda ací sense sonoritzar, per tal com això ja escapa al vocalisme), i esdevé molt difícil de conciliar-la amb el derivat català genuí del llatí POPULU, que òbviament és *poble*. Sembla que no haurien de poder coexistir dues solucions contradictòries (*pòbol/poble*). Nogensmenys, ultra la seva presència dins un document del tombant del segle XII al XIII, tenim una altra prova que *pòbol*, per més que hagués de convertir-se en aberrant respecte al normal *poble*, no deixava d'ésser aleshores una forma efectiva de llenguatge: el topònim *Poboleda* (de la comarca del Priorat) palesa una consagració de la forma no sincopada *pòbol* (certament coexistent amb la «normal», que retrobem dins els noms de lloc tipus *La Pobla*, tan sovintejats).

Els documents dels quals partim ens forneixen encara més exemples. Amb els adduïts fins ara n'hi haurà prou, però, per a fer veure que, a l'època arcaica de les llengües romàniques, no és rar que en qualsevol d'elles trobem trets idiomàtics que més tard seran típics, àdhuc exclusius, d'una de sola. I això, com dèiem, per raó que les noves llengües són aleshores més a prop del tronc comú del qual totes provenen.

b) La segona característica que ara volia adduir, entre les que ens revelen els documents primitius, és que el romanç, que n'és la base indubtable, hi apareix sovint barrejat amb diversos elements llatins (mots, formes, àdhuc frases), els quals irrompen cruament i violenta en el text del document. No ho oblidem: es tracta d'un text que, si havia de salvar-s'hi la integritat de la llengua nova, no hauria hagut d'admetre allò que en sociolingüística s'anomena «substitució de llengua» sinó d'una manera motivada: per a posar en relleu o per a ironitzar o per a aportar una altra connotació; mentre que, dins els nostres documents, el romanç cedeix el lloc al llatí sense cap raó aparent que en justifiqui el canvi. Hem de reconèixer que l'incipient romanç encara no se sentia prou lliure en relació amb el llatí. El fet d'intentar de posar per escrit el romanç (amb la manca de perícia inherent a tots els començos, amb les inseguretats i els riscos que la comesa implicava) denota tant l'eficàcia dels esforços per la desllatinització com l'existència d'una consciència lingüística, i ambdues coses no eren pas fàcils d'aconseguir en aquella època. Nogensmenys, com ocorre amb tots els inicis, sobretot quan es tracta d'un canvi d'actitud col·lectiva important, aquesta no sol ésser fruit d'un dia. Així, si fins aleshores s'havien contraposat «llenguatge parlat» (romanç)/«llengua escrita» (llatí), en una forma de diglòssia que avui interessa fora mesura la sociolingüística, i que nosaltres coneixem molt bé per experiència («dues llengües, dues funcions», com diu el títol lapidari de Francesc Vallverdú),³ amb els intents d'arromançar la llengua escrita sorgia una

3. FRANCESC VALLVERDÚ, *Dues llengües, dues funcions?* (Barcelona 1970), 109 p. (2.ª ed. 1979).

nova situació, que no interessa pas menys la sociolingüística: la de la «substitució de llengua», suara insinuada. Certs mots, formes i àdhuc frases en llatí dins els documents permeten de creure que, durant diverses generacions, el llenguatge parlat mateix encara no s'havia alliberat del tot d'expressions més properes a les llatines que a les romàniques que, en definitiva, prevaldrien un dia. I dic això perquè penso, no en els encapçalaments o en les conclusions dels documents, on el llatí podria obeir raons de fórmula jurídica o de rutina, sinó en trossos normals en els quals el llatí fa acte de presència sense més ni més, cosa que fa creure que el tros hi era entès (aquesta circumstància essent típica de la «substitució de llengua»). Tot plegat mostra que el procés d'adquisició de la consciència lingüística és lent i laboriós, i que l'acompliment total de la dita adquisició encara ho és més que el procés que hi mena. Sé que, com dèiem (§ 2), ací lluitem amb problemes de transmissió (el copista que llatinitza pel seu compte) o d'àmbits de comprensió (el cercle de persones afectades sempre era reduït, vist l'analfabetisme universal del moment); bé hem de creure, però, que els documents eren llegits per qui els escrivia a qui els motivava, i que aquest comprenia i donava per bo allò que aquell hi posava, que fos en llatí o en romanç. Si més no, un criteri realista ens obliga a prendre'ns-ho així.

Els exemples atenyen unes proporcions molt elevades. Heus-en ací una selecció (dins cada frase poso en cursiva els trossos llatins):

1) ... no li doné negú domenge ni establiment de cavalier ni de pedó per gitar ni per metre quan li comanné Mir Arnall. *Et dixit mihi Guilelm Arnall et coveng m'o che no siria mos dons ni ma folia per nullo ingenio. Et ego dixi ad Mir Arnall in presencia de Guilelm Arnall que de quant avia in Mir Arnall no me'n jachia re, et sicut in ista pagine est scriptum sic donavit* Mir Arnall ad Guilelm Arnall (MCLT, 14, 11-18).

2) ... quar d'altra guisa *elegit bajulum* en la onor de Guilelm Arnall siino con el-o manà *in suum testamentum. Et totas istas rancuras* que avia de Guilelm Arnal et *é de suo filio* et de Mir Arnall *sic relinquo ad mulier mea et ad Mir filio meo. Et preco totos meos omnes per fiduciam quam ego abeo in illos, et illos bajulos quam ego abeo electos in meo testamento per Deum et per fiduciam quam ego abeo in illos,*

que *vos adjuvetis ad mulier mea et ad filio meo* per pled et per gera tro lor dret los en sia exid (MCLT, 14, 53-62).

3) ... que vené a la Corit XX e V sol., per què, senors, l'esglèria n'e pis servida. Outra azò, a la onor venuda e-npignorada, e ogans com *in primis* los molins de Caned per cc sol. inpignorà, e lo mas de la Sala-dooa (MCLT, 18, 9-14).

4) *et alia vice* veng az alberg d'en G. de Margenedes e menà-se'n zos porcs e'z bous e tot aitant cant i trobà ... (MCLT, 18, 28-29).

5) et el no'n volc far justícia, et envià-los-en, et pres de Petro d'Orso VIII morabetins qui esgarrà I *clericum*, et de *alio* no sabem cant (MCLT, 21, 10-12).

6) ... e l'asegurament del rei que trazia a garent, e traselet-i sos draps de sa cambra *ante probi hominibus suprascriptis qui hoc viderunt et alii multi* ... Pois fé un ome corre del mercadal *cum una femina* per azulteri, e pois que justícia agren passada e complida, ... (MCLT, 21, 27-31).

7) E-n avant *clamavit se Petrus* Estrader *ad Petrum* de Lobeira de C *solidos* que li devia A. de Prades... (MCLT, 21, 58-59).

3. ARCAISMES DEL PARLAR DE L'ALT URGELL

6. POLIMORFISME SORPRENENT

El llenguatge arcaic presenta una altra característica, desorientadora i sorprenent. Si tenim ben classificades les estructures de les diverses llengües romàniques, ¿no ha de sorprendre de trobar, en escrits del període arcaic del català, mostres que evidencien un tractament evolutiu diferent, allunyat, i contradictori i tot, respecte al que avui tenim per singularitzador i exclusiu de la llengua? I això que ara dic del català, es pot aplicar a qualsevol altre romanç, relativament als restants. Aquest comportament, desorientador en alt grau, per tal com fa trontollar les nostres idees sobre trets distintius de les llengües, s'enllaça i ensems explica que la llengua d'aquests documents sovint resti més a prop de no importa quina altra llengua romànica que del mateix català d'avui, com ho veïem abans (§ 5, a).

És que els documents primitius ens retraten aquell estat lingüístic que els italians han anomenat «il pre-romanzo». Atès que la

llengua catalana hi és més a prop de la font de la qual prové, i que les altres llengües romàniques es troben en situació idèntica, és natural que hi hagi una època, prou llarga, en la qual tots els temps de modificació de l'antic llatí parlat es produeixen indistintament en un indret o en un altre de la vella Romània: tota modificació era de tota la Romània, puix que venia del mateix punt de partença. Els esmentats assaigs d'apartar-se de les solucions llatines apunten cap a resultats varis, per raó que els trets idiomàtics que s'hi insinuen encara són pertot vacillants i incongruents, i encara no han cristallitzat en uns comportaments fixos dins uns territoris delimitats.

Aquesta situació flotant permet d'imaginar que, en un mateix poble, en una mateixa família, àdhuc d'una mateixa persona, fos possible de sentir un mot, tantost amb la vocal final conservada, tantost amb la vocal final desapareguda. I així és, en efecte: en un mateix document, del segle XII, llegim *vino* a la ratlla 13 («que solie dar a Sen Pere de pa e de *vino* e de carn la meitad») i *vi* a la ratlla 66 («traseren lo *vi* de la tona e portaren lo-sse'n») (*MCLT*, 18, 13 i 66). I com que la coincidència de tractaments lingüístics contradictoris (com els de l'exemple donat) és de llarga durada, s'origina el polimorfisme típic de tots els començaments idiomàtics. Polimorfisme consistent, no sols en variants d'una forma fonamental, sinó en resultats discrepants d'un mateix ètim. D'ençà de la publicació d'*Orígenes del español*, de R. Menéndez Pidal (1926),⁴ l'abundor de resultats diferents i fins i tot oposats, segons els principis històrico-evolutius, no pot estranyar ningú. Cada document ens ofereix com una instantània de la vida de la llengua, i hem d'admetre que tots els elements que enclou corresponen a formes efectives de llenguatge, bé que es contradiguin, per les solucions lingüístiques que manifesten, amb elements d'altres documents de l'època, àdhuc d'un mateix document. Aquest polimorfisme no havia d'impedir, però, que, a la llarga, els tractaments evolutius nes-

4. RAMÓN MENÉNDEZ PIDAL, *Orígenes del español. Estado lingüístico de la Península Ibérica hasta el siglo XI* (Madrid 1926) (3.ª ed. 1950), 592 p.

sin constituint-se en un conjunt coherent i sistemàtic, precisament el conjunt que dona raó de la gramàtica històrica de cada llengua.

Tanmateix, retornem, de moment, al polimorfisme i a les contradiccions que suposa. Abans (§ 5, a) hem assenyalat unes contradiccions majors, per les quals afirmàvem que, dins documents catalans, trobàvem solucions més semblants a les d'altres llengües romàniques que a les catalanes modernes. Ara ens fixarem en uns fets que també denoten solucions discrepants, bé que menys significatives, però que, després de tot, no deixen de correspondre a processos que la gramàtica històrica distingeix i matisa acuradament. El grup consonàntic ND presenta adés conservació, en *mandà* (MCLT, 21, 14), adés assimilació, en *commanné* (MCLT, 14, 10 i 13). L'infinitiu llatí FACERE (que ja és enregistrat així, certament en un dels trossos llatins dels documents, MCLT, 14, 41), es presenta, de més a més, sota les formes *fer* (MCLT, 14, 25) i *far* (MCLT, 21, 10). La *d* eufònica intercalada manca unes vegades, però en d'altres ja apareix: *tollre* (MCLT, 15, 99), i *tenré* (MCLT, 15, 111); però *atendré* (MCLT, 15, 111).

Els canvis de conjugació són una font copiosa d'exemples. N'adueixo un de sol, com a símbol de molts d'altres: *sofere* (MCLT, 18, 22), en comptes de *sofrir*, que després s'afiançarà, tot fent desaparèixer aquell. Els testimonis del procés d'obtenció del perfet en velar (que, com és sabut, havia de propagar-se a d'altres temps verbals) són encara més copiosos. Un mateix document insereix *voluit* (MCLT, 14, 4 — certament en un tros en llatí) i *volg* (MCLT, 14, 27 i 29). *Prendre*, per exemple, no té cap vegada, dins els nostres documents, la solució en velar: *pres* (MCLT, 14, 19; 18, 19), *preseren* (MCLT, 18, 68), àdhuc *presés* (MCLT, 21, 63). *Treure* també té, paral·lelament, *traseren* (MCLT, 18, 66), i, si trobem una *k* en *trasc* (MCLT, 18, 8), això és per raó que el so velar ja era contingut dins el mateix perfet sigmàtic llatí (TRAXIT, on $x = ks$). En d'altres verbs la solució velar ja és obtinguda: *ag* (< HABUIT) (MCLT, 14, 3), *valg* (< VALUIT) (MCLT, 18, 33), *veng* (< VENIT) (MCLT, 18, 28 i 31); cf., en canvi, *vené* (< VENIDIT) (MCLT, 18, 9 i 10).

4. PECULIARITAT ESPECÍFICA DEL CATALÀ

7. EL CATALÀ DINS LA ROMÀNIA

Fins ara, ultra altres constatacions, n'hem fetes dues que voldria reprendre ací: que la llengua vulgar retransmesa pels documents antics del nord-oest de Catalunya és un parlar romànic (§ 3), i que aquesta llengua sovint es mostra més a prop de qualsevol altra llengua romànica que del mateix català d'avui (§ 5, a). Lamentaria que tot això, que és cert, hagués suggerit que les diferències d'estructura entre les diferents llengües romàniques no són tan considerables que hom pugui dubtar de llur existència com a llengües independents, a desgrat de llur origen comú i, per tant, de molts trets compartits per totes elles. No: cada llengua romànica té, com ningú no ignora, una peculiaritat que la distingeix dins el conjunt de les llengües del grup.

Aleshores, atès que no hi ha «el romànic», única llengua derivada del llatí, sinó un conjunt que, avui per avui, és de nou llengües reconegudes, la diferenciació romànica ha de tenir una explicació. És clar que no ens hi hem d'entretener ací, per tal com això ens allunyaria de la nostra comesa específica. Nogensmenys, si tots els romanistes han vingut a establir, dit amb uns mots o amb uns altres, que cada llengua romànica és el resultat de la modalitat de la romanització a la terra que n'havia d'ésser el solar, matisada per l'influx del substrat, per les tendències evolutives espontànies i pels diversos elements ètnico-culturals qui s'hi han anat sedimentant en el decurs de la història, tots aquests factors havent-hi estat dosificats diferentment segons les circumstàncies, és forçós de reconèixer que la formació i la història de la llengua catalana posseeixen un conjunt de trets que no fan sinó justificar la seva independència en tant que estructura fonològica i gramatical i en tant que sistema lexicogràfic. Així la llengua catalana resta ben diferenciada de les altres llengües peninsulars, de l'italià, no cal dir del francès, i fins i tot de l'occità que, com tothom sap, és la llengua amb la qual té més afinitat.

Que el català és una llengua independent com a tal ens ho prova la lectura de qualsevol document antic, tant si prové del domini oriental com de l'occidental, i si n'examinem la llengua pensant, més que en el polimorfisme primitiu (§ 6), en els trets que avui en defineixen l'estructura i que, naturalment, ja hi apareixen ben explícitament.

N'escullo alguns, en nombre molt reduït, però no els exemplificaré, tant perquè són els tractaments que ja han estat tipificats, raonats i documentats a les gramàtiques històriques, com per no allargar aquesta exposició amb unes dades que, per això mateix, esdevindrien gairebé sempre supèrflues. Així, doncs, el català: 1) no presenta diftongació espontània de les vocals breus *ĕ*, *ĭ* llatines, ni, és clar, de cap altra; 2) manté, doncs, les set vocals llatines, i presenta les oposicions «oberta/tancada», per a les *ee* i les *oo*; 3) monoftonga, en canvi, *au* > *o*; 4) sincopa, en principi, les vocals intertòniques altres que la *a*, i 5) perd les vocals finals, llevat de la *a* (menys en el cas de la vocal de sosteniment). Quant al consonantisme, 1) conserva les consonants inicials; 2) elabora un sistema d'africades (dentials i palatals), per contacte de diverses consonants llatines amb *e*, *i* o davant iod; 3) sonoritza les sordes intervocàliques; 4) redueix (*i*, en algunes ocasions, palatalitza) les consonants geminades; 5) conserva, assimila o redueix els grups interiors de consonants; 6) intercala sovint una consonant eufònica (*b*, *d*) en grups de nasals i líquides; 7) perd les finals llatines (llevat de *s*, *l* i *r*); 8) conserva, perd o vocalitza en *u*, les consonants finals romàniques.

5. FEBLESA RELATIVA DE LA ROMANITZACIÓ A L'ALT URGELL

8. CATALÀ ORIENTAL I CATALÀ OCCIDENTAL

Fins ací hem vist que el català, palesament parlar romànic (§3), malgrat presentar, en els documents primitius, abundoses coincidències amb les altres llengües romàniques en llurs etapes inicials

(§ 5, a), les quals expliquen un polimorfisme que, si no, seria sorprenent (§ 6), és, això no obstant, una llengua amb una estructura independent i de personalitat reconeguda (§ 7). Però hi ha més, encara. El català, tal com és forjat a la Catalunya Vella, de resultes de les modificacions que va sofrint el llatí que s'hi parlava com a fruit de la romanització, hi apareix sota dues modalitats: oriental i occidental. I d'ací ve la importància del tema de la present exposició, car l'Alt Urgell representa el nucli on es forja i des d'on irradia el català occidental. En dir «irradia», penso en la llengua en tant que institució reconeguda (la qual efectivament anà essent duta a les noves contrades, a mesura que aquestes esdevenien objecte del repoblament), no en tant que mitjà expressiu espontani (el qual havia pres origen arreu de Catalunya, a cada contrada, com a resultat de l'evolució del llatí local, i s'hi mantingué, sota cristians i sota moros).

L'alludit paper que, en història lingüística, pertoca a l'Alt Urgell, li és reconegut ben d'hora, abans i tot que el romanç fos posat per escrit, quan ja tenia, però, existència provada, no segons el veredict de tècnics en lingüística romànica (puix que encara no n'hi havia), sinó d'acord amb el sentir corrent de les persones, que flaira amb justesa les diferències ètniques, culturals i expressives que separen unes terres d'unes altres, per més que no en sabia donar cap explicació raonada. Això és el que ens mostra el repartiment de les terres aplegades per Guifre I *el Pilós* (en morir l'any 897), segons el qual el comtat d'Urgell fou assignat a Sunifred, com donant a entendre que jurídicament hom respectiva una realitat ètnico-lingüística, la del català occidental.⁵

5. Aquest repartiment, que ja era ben conegut entre els historiadors, fou valorat, en tant que dada fonamental per a la història de la llengua catalana, per MANUEL SANCHIS GUARNER, *Los factores históricos de los dialectos catalanes*, «Estudios dedicados a Menéndez Pidal», VI (Madrid 1956), 151-186. Per la meua banda, espero que hom em permetrà de dir que jo també he reprès el tema de la distribució de les terres de Guifre *el Pilós*, dins el treball que esmento a la nota següent.

Ara hauríem d'escatir els factors històrico-lingüístics que feren possible l'aparició del català occidental, diferenciat de l'oriental. Atès que, en el destriament de les diverses llengües, han tingut un paper decisiu tant la modalitat de la romanització com l'influx del substrat a cada contrada (§ 7), assajarem de veure si aquests factors poden contribuir a explicar, paral·lelament, la primitiva diferenciació dialectal de la llengua catalana. Amb aquest objectiu, examinarem la naturalesa de la romanització al Pirineu (§ 9) i la importància que hi tingué el substrat pre-romà (§ 10).

9. UNA TERRA DE ROMANITZACIÓ FEBLE

Essent el català una llengua romànica, amb el llatí vulgar per base, podria ocórrer que aquest factor, el llatí, obligat punt de partença comú, així dels parlars orientals com dels occidentals, precisament per raó d'ésser-ne factor comú, en resultés menys caracteritzador i, per tant, menys distintiu. Aleshores, l'element veritablement diferenciador seria només els substrat (§ 10).

Això no obstant, la romanització de l'Alt Urgell i d'Andorra fou diferent de la de les restants contrades pirinenques, de la Cerdanya fins al mar de l'Empordà.⁶ D'altra banda, per l'oest, l'Alt Urgell limitava amb l'anomenada Catalunya bascònica, no trepitjada pels romans, que, conseqüentment, no havia conegut la romanització «normal», normal si més no per l'època de la seva efectivitat.

L'Alt Urgell i Andorra constitueixen, doncs, una zona de romanització menys intensa que la de les terres de l'est, però de romanització efectiva després de tot, en contrast amb les no romanitzades terres de l'oest. Aquesta afirmació és basada en dades de la història general (sobre el pas i les instal·lacions dels romans a casa nostra), de l'arqueologia (segons la geografia de les restes romans a Catalunya) i de la toponímia (els noms de lloc en -ANUM, els for-

6. He tractat d'aquesta qüestió a *La formació dels dialectes catalans* (en premsa), especialment als §§ 25-30.

mats damunt el llatí *VILLA* + un nom personal i els encapçalats per un nom de sant).⁷ Tota aquesta informació ens permet de reiterar que la romanització de l'Alt Urgell i d'Andorra fou diferent de la que conegueren les comarques costaneres i les de l'interior mitjà de la Catalunya Vella. En efecte, la romanització d'aquelles terres fou més tardana, més feble i més marginal que la d'aquestes, i geogràficament assenyala el límit occidental del territori on s'assentaren els romans. Adhuc ni que a la Seu d'Urgell la romanització hagués estat més eficaç (per tractar-se d'un centre urbà i per haver-se mantingut tostemps com a seu episcopal), el pes de la rogalia i de les altres comarques veïnes, en neutralitzar-la, hauria fet de tota la contrada i de la capital mateixa un cas específic, no comparable amb la romanització de més cap a l'est.

Tanmateix, bé que es tracti d'una romanització mediatitzada, d'acord amb les tres característiques reductores que li acabo d'aplicar (tardana, feble, marginal), cal reconèixer que, en definitiva, romanització hi hagué.⁸ Per tant, per la peculiaritat de l'empremta de Roma en aquestes terres, no havia de deixar d'aparèixer-hi un parlar romànic, com de fet succeí. Naturalment, tot el que he exposat es refereix a les circumstàncies històrico-culturals de la romanització de l'Alt Urgell i d'Andorra, ben diferents de les de la romanització de la Cerdanya a l'Empordà (zona, aquesta, que restà més pregonament impregnada de romanitat). En canvi, molt més problemàtica es veu la possibilitat de diferenciar, des d'un punt de vista lingüístic, les dues maneres de llatí que òbviament havien de correspondre a les dues esmentades maneres de romanització. Això, que ja pertany al camp de les limitacions del present treball (cf. § 2), no pot ésser objecte de la nostra atenció avui, per tal com som lluny de posseir els materials indispensables. Tot al més, ens hem de limitar a reiterar que la romanització fou real a l'Alt

7. Cf. *La formació*, §§ 17-23.

8. JOAN COROMINES, *Toponímia d'Andorra*, dins *Estudis de Toponímia Catalana*, II (Barcelona 1970), 5-42 (especialment pp. 27-28), fa veure que, bé que la força del substrat hi hagi estat prou considerable, la majoria de noms de lloc andorrans són d'estirp romànica.

Urgell i a Andorra (en comparació amb la de moment inexistent a la Catalunya bascònica), però que hi tingué relativament poc gruix (si la comparem ara amb la més assolida de les terres de l'est, fins al mar).

6. PES DE L'ELEMENT PRE-ROMA A L'ALT URGELL

10. L'ACCIÓ DEL SUBSTRAT

Hom constata arreu que la romanització i el substrat pre-romà es troben en proporcions inversament proporcionals. Això és natural, car una romanització eficaç féu emmudir les llengües anteriors, o si més no reduí considerablement la possibilitat que aquestes es fessin sentir d'una manera o altra dins el llatí local, mentre que una romanització poc aconseguida deixava via lliure perquè un llatí ja poc afiançat d'entrada s'incorporés determinats elements (hàbits articuladoris, noms de lloc, mots del vocabulari comú) de les llengües de substrat, tant més puixants com el llatí se sentia menys segur. O bé, mirant-ho des de l'altre costat: una llengua de substrat amb una estructura més congruent, amb un arrelament més profund a la terra, parlada en un territori més vast, tindrà més fàcil de resistir-se a la romanització o d'influir en el llatí establert damunt el seu domini, alterant-ne trets o introduint-hi mots, que no pas una llengua pre-romana mancada de les dites característiques.

A l'Alt Urgell i a Andorra, de resultats de la romanització menys assolida que hom hi constata (§ 9), el substrat pre-romà s'hi féu sentir força, d'una manera més considerable que a la resta, est enllà de la Catalunya Vella. D'antuvi, les grans onades d'indoeuropeus que, en diferents avinenteses, envaïren el nostre país, utilitzaren, entre d'altres vies d'accés, la del curs del Segre, per més que tots ells la utilitzaren sobretot de passatge, per anar a establir-se cap a les planes més meridionals, i sovint més lluny encara, ja fora de les actuals terres catalanes.

Ara bé, el pes decisiu de la influència del substrat pre-romà a les nostres contrades és el del basc. I això és una conseqüència de llur proximitat amb l'anomenada Catalunya bascònica, sobretot perquè, si aquesta, de cara al migdia, presentava una frontera consistent de debò (la serra del Montsec, que fou separadora d'eficàcia ben provada, en impedir-hi l'accés tant dels romans com dels sarraïns), oferia, en canvi, cap a l'est (és a dir, cap a l'Alt Urgell), la possibilitat d'unes relacions amb el món romanitzat. Així, el tanca-ment del Pallars i la Ribagorça no era absolut, per tal com no deixava d'haver-hi uns contactes entre les terres pallareses i ribagorçanes i les urgellitanes. Un exemple significatiu ens n'és fornit per la famosa acta de consagració de la Seu d'Urgell, de l'any 839, dins la qual, damunt un conjunt de prop de tres-cents llocs o parròquies esmentats, hom n'hi compta quaranta del Pallars i de la Ribagorça (exactament: 38 del Pallars i dos de la Ribagorça), cosa que confirma les dites relacions: els nomenaments de rectors o encarregats, l'administració diocesana, les tasques pastorals, etc., són, entre d'altres, factors que palesen que no hi havia solució de continuïtat entre la Catalunya bascònica i les seves comarques limítrofes per la banda de llevant.

En definitiva, no hem d'oblidar que, si els noms de lloc pirinencs interpretables per mitjà del basc poden ésser distribuïts en tres terços, com ho féu veure Joan Coromines,⁹ i que, segons aquesta distribució, la zona occidental, centrada en el Pallars, en presenta un nombre molt considerable, el segon terç correspon a Andorra, l'Alt Urgell, la vall de la Vansa i la Cerdanya, comarques en les quals els noms de pobles d'índole bascoide són encara molt abundosos. La rica toponímia basca de la zona occidental (sobretot al Pallars, i també a la Ribagorça) no és sinó el testimoni d'una situació de bilingüisme basco-romànic que ha presentat i comentat,

9. JOAN COROMINES, *Sobre els elements pre-romans del domini català*, dins *Estudis de Toponímia Catalana*, I (Barcelona 1965), 83-91 (cf. també *La formació*, § 19).

amb arguments irrefutables, el mateix Joan Coromines,¹⁰ i que, en alguns indrets, es mantingué fins a l'any 1000. No cal dir que l'Alt Urgell havia de restar pregonament afectat pel veïnatge d'unes terres perllongadament bascofones. Ho manifesten, en primer lloc, l'elevat nombre de topònims bascoïdes que hom hi enregistra; segonament, el fet que el pas de la conca del Segre a les de les Nogueres no era pas infranquejable, ni de bon tros, i que ens consta l'existència de camins que les enllaçaven, i, per fi, que hi havia una vida de relació, no solament en l'administració diocesana (com ja ho hem insinuat), sinó des de qualsevol altre punt de vista (polític o comtal, econòmic, humà, etc.).

Aquest poderós influx bascònic, si, a l'Alt Urgell i a Andorra, no pogué esborrar la romanització, sí que assolí, en canvi, de mediatitzar-la remarcablement. El llatí que s'hi parlava (ja no tan arrellat com a l'est, perquè l'empremta de Roma hi havia estat més feble, cf. § 9), n'havia de restar encara més alterat, per les raons que acabem d'adduir, i així, el parlar que se'n derivaria — el català occidental — havia de diferir per força del parlar sorgit a la meitat est de la Catalunya Vella, ço és el català oriental.

Penso que el nom de la Seu d'Urgell pot ésser considerat com un símbol de les interferències ètnico-lingüístiques que hem descrit: format sobre el nom *Urtx* (mantingut en un poble de la Cerdanya), que en basc significa 'estany', 'font', 'indret d'aigua', li fou aplicat un diminutiu llatí (-ĒLLU), de manera que *Urtx* + -ĒLLU donà *Urgell*. I, encara més, per a evitar de confondre el nom de la contrada amb el de la població, hom començà de valer-se, per a aquesta darrera, del nom de «la seu» (llatí *SEDEM*), que ensems donava testimoni de l'influx eclesiàstic, component essencial dels elements savis de la llengua, com són el llatí, el provençal o occità, el vocabulari jurídic, etc.

10. JOAN COROMINES, *La survivance du basque jusqu'au bas Moyen-Âge. Phénomènes de bilinguisme dans les Pyrénées Centrales*, dins *Estudis de Toponímia Catalana*, I, 112-141.

7. CARÀCTER BICÈFAL DEL CATALÀ ARCAIC

11. ROMANITZACIÓ, SUBSTRAT I DIALECTES PRIMITIUS¹¹

Fins ara (§§ 9-10) hem insistit adés adés que la romanització de les terres de la Catalunya Vella entre la Cerdanya i l'Empordà havia estat assolida, i la contraposàvem a la que, menys reeixida, caracteritzava Andorra i l'Alt Urgell, ensems que, mirant ara cap a ponent, constatarem un contrast violent entre aquesta darrera romanització (que, minsa i tot, no deixava d'ésser romanització) i la manca de l'empremta de Roma al Pallars i a la Ribagorça. Una romanització així matisada repercutia inversament en l'acció del substrat pre-romà, d'eficàcia decreixent des de les terres bascòniques de l'oest fins a les de l'est, pràcticament no afectades pel substrat. Tot plegat equivalia a atribuir un relleu notable als dos límits que separen els tres terços reportats, ço és el que separa el Pallars i la Ribagorça d'Andorra i l'Alt Urgell, i el que separa Andorra i l'Alt Urgell de la Cerdanya i les comarques restants fins al mar.

Hom pot posar-hi, emperò, dues objeccions, aparentment no mancades de fonament, a les quals procuraré de donar resposta. La primera: Andorra i l'Alt Urgell, d'una banda, i el Pallars i la Ribagorça, de l'altra, semblen diferir massa (per les condicions ètniques primitives, per la geografia de la romanització, etc.) perquè formin el nucli d'una sola modalitat homogènia: el català occidental. Tanmateix només cal recordar les relacions entre l'Alt Urgell i les contrades occidentals (les regades per les dues Nogueres) (§ 10), relacions que tant havien de favorejar uns certs usos del llatí dins les aïllades terres bascòniques de l'oest, com conduïen a impregnar de formes lingüístiques rares (bascoïdes) el llatí de les vores del Segre (amb la qual cosa aquest s'allunyava encara més del de la Cerdanya — com es desprèn del que dic a continuació, responent a la segona objecció).

11. Sobre el contingut de tot aquest paràgraf, vegeu *La formació*, § 28, del qual trobareu ací un resum.

Segona objecció: les actuals comarques de l'Alt Urgell i la Cerdanya, de les quals la primera parla català occidental i la segona català oriental, no semblen diferir tant (per les condicions geogràfiques i del medi, pels factors històrics que hi han intervingut, etc.), perquè resti justificada l'essencial discrepància lingüística que avui les separa. Ara cal recórrer a la romanització, ben poc comparable entre totes dues comarques, ja que fou més absorbent i més establerta a la Cerdanya (on *Iulia Libica*, ço és la Llúvia d'avui, n'esdevingué aviat un fogar actiu), que no pas a l'Alt Urgell, que per als romans fou sobretot terra de pas.

Així, doncs, per un costat tenim uns factors ètnics i històrics que expliquen tant per què s'havia anat produint una certa afinitat entre l'Alt Urgell i les terres pallareses i ribagorçanes com per què la Cerdanya formava grup homogeni amb les terres de cap a l'est, tot separant-se de l'Alt Urgell i altres contrades occidentals, i, per un altre costat, ens adonem que aquesta geografia ètnico-històrica coincideix amb una altra geografia, ara lingüística, la que distingeix el català oriental del català occidental, a les regions del Pirineu. Per tant, no ha de semblar tan desenraonat de posar tots dos fets en relació de causa a efecte.

12. RAÓ HISTÒRICA DEL CATALÀ ORIENTAL I DEL CATALÀ OCCIDENTAL

Hem anat veient que la romanització d'Andorra i l'Alt Urgell, no pas inexistent, sinó ben efectiva, posseïa, emperò, unes característiques que ens permetien de tenir-la per menys assolida i menys arrelada que la de les terres de més cap a l'est, de la Cerdanya a l'Empordà (§ 9). També hem vist que, en part per la feblesa de la romanització que acabem de recordar, típica d'Andorra i l'Alt Urgell, l'acció del substrat pre-romà, sobretot bascoide, hi fou notablement robusta (§ 10). Aquests dos factors són els que confereixen importància al parlar primitiu de l'Alt Urgell, en tant que nucli del català occidental, que s'hi està forjant. El català occidental és un parlar romànic, però, atès que tot el català ho és, això és dir

ben poca cosa, si cerquem un matís singularitzador al si del català mateix. Aleshores els dos factors esmentats (romanització menys assolida i acció robusta del substrat) són més distintius que no pas el fet de pertànyer a la Romània, perquè aquesta pertinença és compartida arreu del domini català. Com dèiem abans (§ 8), el repartiment de terres de Guifre *el Pilós* en realitat ja reconeixia el català occidental com una realitat ètnico-lingüística destriable dins el conjunt de les terres de la novella llengua romànica.

13. HI HA PROVES LINGÜÍSTIQUES DEL CATALÀ OCCIDENTAL?

M'atreviria a afirmar que les consideracions precedents, així com les conclusions que se'n desprenen, tenen prou solidesa perquè siguin acceptades sense reticències: així, tothom trobarà ben raonada l'existència del català occidental i del català oriental. En canvi, ben altrament ocorre tan bon punt intentem de detectar, dins els documents primitius, mostres que ens palesin la dita existència de totes dues modalitats. No voldria allargar-me parlant de quelcom que tothom sap i a tothom preocupa. No em sé estar, emperò, de fer uns breus comentaris entorn de la situació lingüística que ens revelen els documents escollits.

Respecte a la fonètica, que avui presenta trets tan característics com la pronunciació de les vocals àtones *a*, *e* (distintes en occidental, confoses en la vocal neutra en oriental), els nostres materials ens deixen perplexos. Els plurals en *-es* hi manquen gairebé sistemàticament: *totas istas rancuras* (MCLT, 14, 55), *las folias* (MCLT, 14, 43), *vegadas* (MCLT, 15 (10), 99). ¿Hem d'interpretar aquesta persistència de la *a* com una grafia llatinitzant, en terminar l'acusatiu femení plural llatí en *-as*? Si així fos, podríem imaginar que, deixant de banda la servitud de qui escrivia respecte a la gramàtica llatina, la pronúncia efectiva hi era amb *e*: *es*. Això explicaria ensems *les toltes e de les forces* (MCLT, 14, 39), o la successió contradictòria *las ostes et en las cavalgades* (on tenim les formes d'article amb *a* i el substantiu *cavalgades* amb *e* — *ostes ve*

del llatí *HOSTES*, ja amb *E*) (*MCLT*, 14, 6), així com la frase *las altras* (femení), també contradictòria (*MCLT*, 21, 48). Cal dir que, en aquesta hipòtesi, un *altra*, acabat en *a*, essent masculí (ço és corresponent al llatí *ALTERU*) (*MCLT*, 21, 46) no ens hi ajuda gens. I la nostra perplexitat s'acreix encara, en constatar l'existència de formes com *Enar* «anar» (*MCLT*, 18, 41) o *monede* (*MCLT*, 18, 74), que ens semblarien molt adients al català oriental (que avui confon totes dues vocals en un sol so), però que ací simplement ens desconcerten. ¿O la *-e* final de *monede* podria voler indicar la típica vocal final del parlar de Lleida?

Si parem esment a les formes verbals, observem que, per una banda, *aviAs* (*MCLT*, 14, 51) s'arreglera amb els casos citats d'*-as* (llatinisme gràfic que podria encobrir la pronunciació popular *-es*), però, per l'altra, *proclame* (*MCLT*, 8, 1), tercera persona del present d'indicatiu ('ell proclama') segurament dóna testimoni d'un tret molt característic del català occidental de tots els temps, i també, per tant, d'avui, i que els documents i els textos antics representen amb fixesa mitjançant *e*. Sembla, doncs, que això subratlla l'antiguitat d'aquest tret. La forma *fogí* (*MCLT*, 21, 36) torna a desorientar-nos; no sabria sinó atribuir-la a les típiques hesitacions de la llengua primitiva, o a un error o a una distracció material.

Respecte a l'article, tot reconeixent que les formes masculines *lo*, *los* són molt esteses en català medieval, no deixa d'ésser significatiu que dins l'antologia de Russell-Gebbett la majoria de casos de *lo*, *los* corresponen, en els documents més antics, als que hem seleccionat ací en tant que provinents de les terres occidentals,¹² cosa que podria prefigurar la geografia dialectal moderna de l'article. És sabut que, per raó de llur atonicitat, que les fa recolzar damunt el mot anterior o el mot següent (segons que aquell acabi en

12. En efecte, llevat d'un (*MCLT*, 10, 57), tots els exemples de l'article *lo*, *los* enregistrats pertanyen als documents que ací hem pres en consideració pel fet que provenen de les comarques occidentals: *MCLT*, 8, 2; 14, 32; 18, 1; 18, 43; 21, 41. Voldria dir que, sobre les dades del present paràgraf, el concurs del bon amic i col·lega Joan Veny m'ha estat inapreciable. Li'n dono públicament les gràcies.

vocal o que aquest hi comenci), les formes més sovintejades de l'article són les reduïdes (de les quals, arribat el moment, sorgiran les reforçades: *el, els*).¹³ I bé, *lo* i *los*, dins els documents de provinença occidental, no deixen d'ésser en certa manera una prova d'identificació del parlar de l'Alt Urgell.

Resta, encara, el lèxic. També en aquest camp ens movem en una fluïditat remarcable, que fa difícils els intents de caracteritzar els parlars occidentals amb mostres del vocabulari. Això no obstant, no seria mancat de fonament de mencionar *jaquir*, que surt sovint als nostres documents, sota diverses formes conjugades (*MCLT*, 8, 12 i 16; 14, 16 i 27), en tant que mot predominantment del català occidental, com ho és avui. Així mateix *mancip* (*MCLT*, 21, 45), com ho palesa el fet que el llinatge *Massip* avui és localitzat sobretot a les terres occidentals del domini català. O, encara, *bailes* (*MCLT*, 21, 17 i 18 i 20); aquest terme, pertanyent a l'administració i supeditat, per això mateix, a totes les seves vicissituds, és general en català medieval, però a l'antologia de Russell-Gebbett és simptomàticament enregistrat, bé que no d'una manera exclusiva, ni de bon tros, dins documents provinents de les comarques occidentals (en les quals el terme — passat després a significar 'alcalde' — s'ha conservat com un arcaisme, justament enfront *alcalde*).¹⁴ Afegiré, per fi, dos altres mots que aparentment són de localització occidental, tots dos procedents dels documents de la Seu d'Urgell donats a conèixer per Maria Brossa:¹⁵ *llevada*

13. Vegeu la meua *Gramàtica històrica catalana* (Barcelona 1951), § 136, pp. 287-288.

14. Així, derivats de *BAJULU* (*badle, baile, balle, batle*) es troben a documents del català occidental (*MCLT*, 21, 17 i 18 i 20; 29, 8), o molt a prop de la frontera entre català oriental i català occidental (*MCLT*, 19, 51, document de Barberà de la Conca), o, si no, sense allunyar-se'n massa (*MCLT*, 38, 8, document de la vall de Ribes). Per a la distribució relativa de *batlle* enfront d'*alcalde* en l'actualitat, vegeu el meu treball *Alcalde, difusió de un arabismo en catalán*, «Homenaje a Millàs-Vallicrosa», I (Barcelona 1954), 67-82.

15. Vegeu els *Materials* de MARIA BROSSA (citats al § 2, nota 1), p. 109 (dins el «Glossari»).

‘allò que produeixen les terres’, i *lleixiu* ‘tros de terra deixada sense conrear per edificar-hi’.

Tot plegat, com dèiem, poca cosa. Poca cosa, sobretot si volíem extreure'n una mena de confirmació d'una situació lingüística que, jutjant-la per les dades ètniques i històriques, ens apareixia establerta i àdhuc indiscutible.

14. UNES CONCLUSIONS TÍMIDES

Probablement més d'un lector somriu, en veure que, si he construït tot un aparat teòric per a dotar de justificació històrica la diferència entre català oriental i català occidental, arribada l'hora d'adduir-ne uns exemples adequats, que confirmessin la teoria no puc sortir d'unes quantes vaguetats que no fan sinó comprometre-la.

És la primera constatació que hem de fer de la nostra tasca, com ja pressentíem que s'esdevindria del primer moment ençà, vistes les limitacions que la condicionaven (§ 2). D'acord amb aquesta constatació, les nostres conclusions han d'ésser forçosament modestes. Simplement, hem vist que a les terres pirinenques occidentals la romanització fou menys penetrant que a les terres orientals, la qual cosa permetia — i pressuposava — que el substrat pre-romà tingués en aquelles una vigoria singular, de què mancaven aquestes. En adonar-nos que la frontera entre català oriental i català occidental coincidia amb les esmentades zones diferencials de romanització i de substrat, ens hem aventurat a posar totes dues realitats en relació de causa a efecte. Nogensmenys, cal reconèixer que podem parlar amb més fonament dels factors històrics de les dues grans meitats del Pirineu que no pas dels resultats lingüístics que esperàvem que hi corresponguessin. Els documents arcaics, provinquin de l'indret que provinquin, són plens d'informacions precioses, poc susceptibles, emperò, d'ésser canalitzades cap a justificar l'essencial divisió dialectal del domini lingüístic català. Això crea problemes de mètode i pertorba el procés de coneixement del nostre passat lingüístic més remot. D'altra banda, això fa palès ensems que, si és

cert que, des dels orígens, hi ha les dues grans modalitats de la llengua, només es tracta justament de modalitats, i que hi ha una sola llengua. Abans, doncs, que es pogués parlar de la «koiné» de la llengua catalana de la cancelleria reial, que hauria d'esdevenir factor d'aglutinació i de cohesió,¹⁶ la nostra llengua ja era extremament unitària. Si ara l'hem examinada tenint en compte els condicionaments històrics i els testimonis idiomàtics de l'Alt Urgell, les nostres recerques ens duen a concloure'n que la llengua catalana deu molt de la seva rancior i de la seva noblesa a l'aportació d'aquestes terres, que, tot afaïçonant-la d'acord amb els trets del dialecte occidental, contribuïen granment a refermar la tipologia i la fesomia de l'única llengua catalana.

ANTONI M. BADIA I MARGARIT

16. JOAN COROMINES, *Les «Vides de Sants» rosselloneses del manuscrit 44 de Paris*, dins *Lleures i converses d'un filòleg* (Barcelona 1971), 276-277, fou el primer a posar en relleu la «koiné» literària i administrativa de la llengua de la cancelleria reial, que encobria realitats dialectals més variades, les quals, segons que ho veiem ací, no eren, emperò, tan diferenciades com algú ho podria creure. Naturalment, en dir que Joan Coromines fou qui primer ho remarcà, penso en la primera edició del seu important treball sobre el dit manuscrit, apareguda el 1943: *Las Vidas de Santos rosellonesas del manuscrito 44 de Paris*, «Anales del Instituto de Lingüística» de la Universidad Nacional de Cuyo, III (Mendoza 1943), 126-211.

